

І. В. Супрунова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління
та адміністрування, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0001-5484-6421

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.153

СУТНІСТЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК СТРУКТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

I. Suprunova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Security,
Public Administration and Management, State University "Zhytomyr Polytechnic"

THE ESSENCE OF THE SHADOW ECONOMY AS A STRUCTURAL COMPONENT OF STATE SECURITY

Проблемою детінізації економіки у сучасному світі та її ролі у забезпеченні національної безпеки сучасних держав зацікавилася багато вчених у різних наукових галузях. Проте у дослідженнях не існує однозначно та конкретно визначеного сутності тіньової економіки у системі забезпечення державної безпеки. У наукових дослідженнях, присвячених зазначеній проблематиці, часто ототожнюються поняття тіньової економіки, прихованої економіки, чорної економіки, підпільної економіки, неформальної економіки. Тіньова економіка немає єдиного і чіткого визначення. Адже ця категорія має міждисциплінарне значення, тому науковці з різних наукових галузей трактують його відповідно до їх предмету вивчення та специфіки пізнання та дослідження. На основі здійснення аналізу дефініцій вітчизняних науковців поняття "тіньова економіка" запропоноване авторське трактування. В статті висвітлено основні підходи до визначення поняття "тіньова економіка": економічний, інституційний, кібернетичний, моральний, мотиваційний, соціологічний, статистичний, юридичний, фінансовий, комплексний (міждисциплінарний) та запропонований безпековий, який розглядає тіньову економіку як соціально-економічне явище, яке становить загрозу державній безпеці країни, створюючи такий стан економіки та інститутів влади, за якого не може бути забезпечений гарантований захист національних інтересів. Окреслено взаємопов'язані сектори тіньової економіки як структурної складової державної безпеки, зокрема, неформальна, фіктивна і кримінальна економіка.

Many scientists in various fields of interest have become interested in the problem of de-shadowing the economy in the modern world and its role in ensuring the national security of modern states. However, research does not have an unambiguously and specifically defined essence of the shadow economy in the system of state security. Research on this issue often identifies the concepts of the shadow economy, the hidden economy, the black economy, the underground economy, and the informal economy. The shadow economy does not have a single and clear definition. After all, this category has interdisciplinary significance, so scientists from different scientific fields interpret it according to their subject of study and the specifics of cognition and research. The article highlights the main approaches to the definition of "shadow economy": economic, institutional, cybernetic,

moral, motivational, sociological, statistical, legal, fiscal, complex (interdisciplinary) and proposed security, which considers the shadow economy as a socio-economic phenomenon that poses a threat to the national security of the country, creating a state of the economy and institutions of power in which guaranteed protection of national interests cannot be ensured. The views of local scholars on the interpretation of the essence of the concept of "shadow economy" are analyzed and the author's definition of the essence of the shadow economy in the system of state security as a socio-economic phenomenon, characterized by uncontrolled and unregulated, informal and illegal economic relations that threaten the state and cause economic, social and environmental damage to the state and society. The interconnected sectors of the shadow economy as a structural component of state security, in particular, the informal, fictitious and criminal economy, are revealed. The division of the shadow economy into informal, fictitious and criminal economy helps to identify the reasons for the creation of favorable conditions for the growth of the shadow sector, corruption and economic crime, as well as outlining the consequences of shadowing the economy for the population, businesses and the state.

Ключові слова: тіньова економіка, неформальна економіка, фіктивна економіка, кримінальна економіка, державна політика детінізації економіки, державна безпека.

Key words: shadow economy, informal economy, fictitious economy, criminal economy, state policy of de-shadowing of economy, state security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Тіньова економіка на сучасному етапі розвитку викликає великий інтерес серед науковців як економічне та соціальне явище, а також як величезна загроза економічній безпеці і суверенітету будь-якої країни не залежно від політичного укладу і економічного розвитку. Тіньова економіка є невід'ємною частиною економіки будь-якої країни, а її масштаби обумовлені конкретними історичними умовами, рівнем економічного розвитку, авторитетом держави і державних інституцій, традиціями. Для здійснення найефективнішої протидії тінізації економіки важливо виявити причини і форми прояву тіньових процесів в економіці. Відповідно, дослідження сутності явища тіньової економіки як структурної складової державної безпеки, а також виявлення перспектив детінізації економіки України є важливою і актуальною науковою проблемою, яка має вагоме практичне значення.

Сьогодні не існує стійких наукових стереотипів щодо визначення тіньової економіки як структурної складової державної безпеки, тому необхідним є фундаментальне обґрунтування даного феномену в системі державного управління. Під час дослідження сутності тіньової економіки спостерігається плюралізм визначення і трактувань даного явища. Так, у вітчизняній науковій літературі широко використовується термін "тіньова економіка". Представники англомовного світу застосовують поняття "прихована економіка", "чорна економіка", "підпільна економіка". У російському науковому обігу переважає термін "неформальна економіка". Також зустрічаються у наукових виданнях і визначення явища як "нерегульована", "таємна", "неофіційна", "незареєстрована", "підпільна", "паралельна", "секретна".

Проблема тіньової економіки та детінізації економіки у сучасному світі викликає інтерес у ба-

гато вчених у різних наукових галузях. Проте не існує у дослідженнях однозначно та конкретно визначеної сутності тіньової економіки як структурної складової державної безпеки у системі державного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженнями теоретичних, методичних і практичних аспектів тіньової економіки та механізмів реалізації державної політики детінізації займалися багато як українських, так і зарубіжних науковців. Серед них, зокрема, В. Базилевич, С. Баранов, Г. Беккер, Д. Блейдс, А. Бойко, Дж. Б'юкенен, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, О. Головатюк, Г. Гросман, І. Губарєва, П. Гутман, Б. Даллаго, Б. Данилишин, К. Дзеверіна, Л. Ебергарт, Я. Жаліло, В. Засанський, В. Кислий, В. Кубатко, О. Кузьменко, С. Леонова, І. Мазур, В. Мандибура, С. Огреба, С. Роттенберг, П. Рубін, Е. д. Сото, В. Танзі, У. Тіссен, Е. Фейге, Ю. Харазішвілі, Ф. Шнайдер та ін. Однак, не применшуючи наукових здобутків вищевказаних авторів, варто підкреслити, що з огляду на високий рівень тінізації економіки в Україні питання тіньової економіки в контексті державного управління не втрачає своєї актуальності, а відповідно актуальним є комплексне дослідження тіньової економіки як структурної складової державної безпеки.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є здійснення аналізу основних наукових підходів щодо визначення тіньової економіки та, враховуючи зарубіжний та вітчизняний досвід науковців, які займалися дослідженням визначеної проблематики, сформулювати авторське визначення тіньової економіки як структурної складової державної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Тіньова економіка немає єдиного і чіткого визначення. Адже ця категорія має міждисциплінарне значення, тому науковці з різних наукових галузей трактують її відповідно до їх предмету вивчення та специфіки пізнання та дослідження.

У сучасній науковій літературі існує велика кількість трактувань сутності тіньової діяльності. Проте виділяють чотири основні підходи до визначення поняття "тіньова економіка" — обліково-статистичний, кримінологічний, формально-правовий і комплексний. Розглянемо більш розширений огляд підходів визначення сутності тіньової економіки, зокрема:

— економічний — охоплює всі види економічної діяльності, які офіційно не включені до розрахунків валового внутрішнього продукту, сфера вияву економічної активності, спрямованої на одержання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків під час здійснення легальних видів економічної діяльності;

— інституційний — розглядає тіньову економіку як такі економічні відносини, що складаються в суспільстві на противагу законам, правовим нормам, формальним правилам господарського життя. Основними об'єктами дослідження є соціально-економічні інституції, механізми санкцій, система офіційних і неофіційних відносин, а також система неофіційних правил, що регулюють економічну діяльність, поряд з офіційними;

— кібернетичний — тіньова економіка розглядається як самостійна керована система, представники підходу розробляють економіко-математичні моделі управління та прогнозування, а також виявляють зв'язки тіньового сектору економіки з офіційним сектором;

— моральний — дозволяє розглядати тіньову економіку як економічну діяльність, яка порушує загальноприйняті моральні норми. Тіньовий сектор економіки функціонує в режимі порушень усталених моральних принципів економічної діяльності та формування паралельних інститутів;

— мотиваційний — тіньова економіка трактується як всі види діяльності, спрямовані на формування та задоволення потреб, що культивують різні порушення. В процесі діяльності суб'єктів тіньової економіки формуються тіньові відносини між соціальними групами та мотиваційна поведінка, пов'язана з різноманітними порушеннями загальноприйнятих цінностей, принципів, зразків;

— соціологічний — розглядають поняття з точки зору взаємодії соціальних груп, що відрізняються позицією у системі тіньових інституцій та мотивами економічної поведінки суб'єктів у різних ситуаціях. Недоліком методу є обмеженість інформаційної бази не дає можливості проводити точних розрахунків та визначати поняття і сутність тіньової економіки;

— статистичний — економічна діяльність, яка з яких-небудь причин не враховується офіційною статистикою, до тіньової економіки відносять приховану від обліку та контролю економічну діяльність, що не фіксується в статистичних даних;

— юридичний — сукупність заборонених законом видів економічної діяльності. До тіньової діяльності

відносять суспільно небезпечні форми економічної діяльності, здійснювані поза рамками законодавства, ухилення від офіційної державної реєстрації та державного контролю;

— фіскальний — прихована від оподаткування частина економіки, зокрема неврахування в загальному обсязі ВВП тієї його частки, що виробляється тіньовим сектором економіки, та недоотримання державою податків від діяльності суб'єктів тіньового сектору;

— комплексний (міждисциплінарний) — розглядає тіньову економіку як складне соціально-економічне явище, що містить систему законних та незаконних економічних відносин, які виникають між суб'єктами господарювання з метою отримання економічної вигоди методами недобросовісної конкуренції, тобто за власною ініціативою або під впливом зовнішніх обставин вдаються до дій, які порушують норми чинного законодавства, ухиляються від оподаткування, порушують усталену практику ведення ділових відносин та морально-етичні норми суспільства (доповнено на основі [1]).

Всі зазначені вище підходи є взаємопов'язаними і відображають різні грані такого складного феномену як тіньова економіка. Виходячи з специфіки тіньової економіки як структурної складової державної безпеки, доцільно додати ще й безпековий підхід до трактування, який розглядає тіньову економіку як соціально-економічне явище, яке становить загрозу державній безпеці країни, створюючи такий стан економіки та інститутів влади, за якого не може бути забезпечений гарантований захист національних інтересів. Такий підхід актуалізує необхідність створення і впровадження комплексу заходів, способів і методів, які будуть направлені на детінізацію економіки країни.

Заслугує на увагу підхід Баранова С.О. щодо поділу вітчизняних та закордонних авторів залежно від визначення сутності тіньової економіки. Так, на думку вченого, в наукових працях західних учених домінуючими є три основні точки зору на сутність тіньової економіки: перша — визначає тіньову економіку як діяльність, що не зараховується до ВВП (Д. Блейдс, В. Казімієр, Р. Люттік-Хаузен, К. Макафі, А. Френз та ін.); друга — характеризує тіньовий сектор через здійснення заборонених видів діяльності (Б. Даллагіа, А. Ділнот, Б. Контіні, Ф. Леєу, С. Морріс та ін.); третя — до тіньової економіки відносить незадекларовані види економічної діяльності (Ж. Віллард, К. Карсон, В. Патрізі та ін.); доробок українських науковців представлений трьома основними напрямками: економічним (З. Варналій, І. Мазур, Н. Мушинська, В. Предборський та ін.); юридичним (Ю. Грошовик, Н. Дригваль, А. Золотарьов, В. Попович та ін.); у сфері державного управління (О. Подмазко, М. Флейчук та ін.) [2, с. 9].

Розглянемо детальніше погляди вітчизняних науковців на трактування сутності поняття "тіньова економіка".

На думку Варналія З.С., тіньова економіка — це складне явище, представлене як сукупність не контрольованих і не регульованих як протиправних, так і законних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності, які мають на меті незаконне (неофіційне) отримання доходу [3, с. 7].

Рейкін В.С., на основі поєднання правового, статистичного та податкового критеріїв, запропонував формулювання дефініції "тіньова економіка" як складне системне явище, що не контролюється і (або) не регулюється законодавством та договірними відносинами, представлене соціально-економічною діяльністю суб'єктів господарювання, трансакції яких приховуються від оподаткування та (або) не обліковуються статистикою. Базуючись на ключових критеріальних ознаках, сформовано типологізацію тіньової економіки за агрегованими компонентами: прихованою ("сірою") та підпільною ("чорною") економікою, що дозволяє здійснити структурування, встановити умовні межі об'єкта дослідження, виявити міжсекторні та інтегровані взаємозв'язки з офіційною економікою [4, с. 28].

Базиліук А.В. та Коваленко С.О. трактують тіньову економіку як результат порушення рівноваги між суб'єктами держави з приводу створення й розподілу прибутку, що трапилося внаслідок дерегуляції економіки й порушення на цій основі балансу інтересів, а також через недостатність або недосконалість засобів ефективного контролю за чинним законодавством" [5, с. 18].

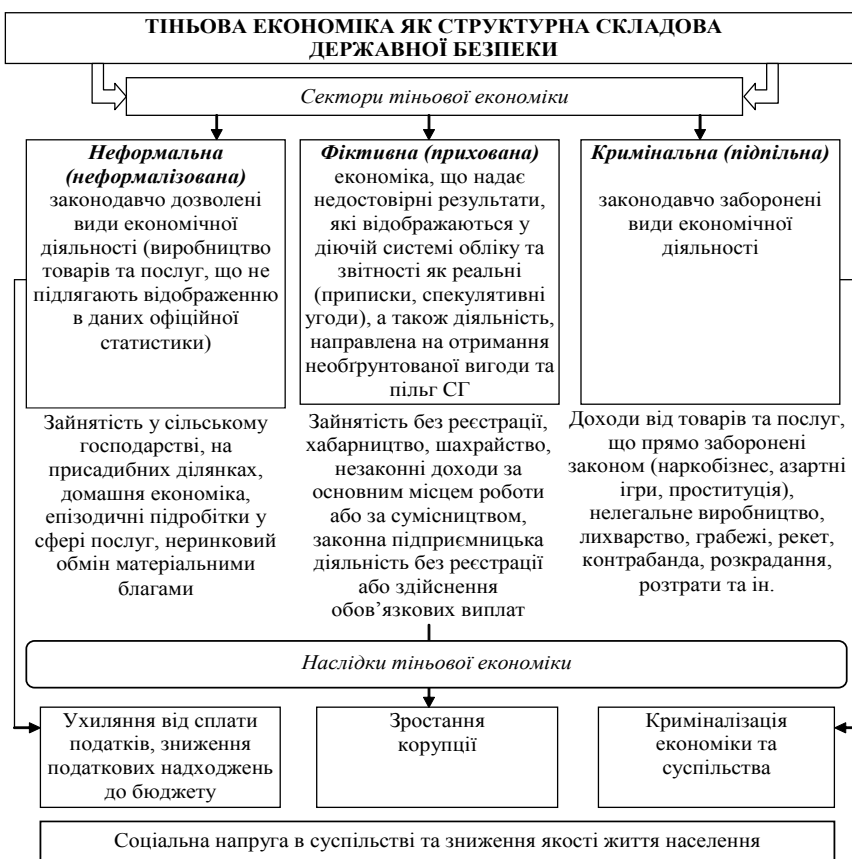
Відповідно до економічної енциклопедії, тіньова економіка — це сфера вияву економічної активності, спрямованої на одержання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів економічної діяльності [6, с. 637].

Мазур І.І. тіньовою економікою називає складне соціально-економічне явище, представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але переважно аморальних економічних відносин, що виникають між суб'єктами економічної діяльності з метою отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків" [7, с. 29—30].

Турчинов О.В. звертає увагу, що тіньова економіка — це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, і або спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства" [8, с. 11].

Предборський В. А. вказує на те, що тіньова економіка — це системне явище господарювання асоціальної природи з різного роду інтенсивності соціальної небезпеки, яка є формою кризи державного регулювання економіки в умовах процесів трансформації та виявляється в розвитку його дисфункціональності [9, с. 10].

Кубатко В.В. пропонує під поняттям "тіньова економіка" розуміти систему неконтрольованих і нерегламентованих державою, неформальних та протиправних

Рис. 1. Структура поняття "тіньова економіка" як складова державної безпеки

економічних відносин між органами державного регулювання, виробниками, працівниками, споживачами й посередниками, що реалізуються усвідомлено та/або опосередковано, з приводу виробництва, розподілу, споживання та обміну товарами й послугами, внаслідок цього завдаються економічні, соціальні та екологічні збитки державі й суспільству [10, с. 7].

Варіативність трактувань тіньової економіки нерозривно пов'язана з її імманентними властивостями, зокрема, здатністю до розвитку в умовах будь-якого типу економічної системи з характерними їй формальноправовими нормами і адаптацією до рівня і характеру державного впливу на економічну сферу. Відрізнятися будуть лише масштаби прояву тіньової економіки у конкретний історичний період.

Поняття "тіньової економіки" як структурної складової державної безпеки розглядається як система, яка охоплює три самостійні, але взаємопов'язані сектори: неформальну, фіктивну і кримінальну економіку (рис. 1). Як для будь-якої систем для тіньової економіки характерною є сукупність елементів, які представляють переплетення суб'єктів, об'єктів, властивостей і наслідків, які не можна звести до простої суми негативних і/або позитивних характеристик, оскільки вплив, який здійснюється на економіку країни є неоднозначним в залежності від ситуації і рівня розвитку економіки. Тіньова економіка одночасно може виконувати дві протилежні функції: позитивну — пом'якшення соціальної напруги в суспільстві і негативну — погіршення благополуччя суспільства і зниження ефективності системи управління економікою.

Поділ тіньової економіки на неформальну, фіктивну і кримінальну економіку сприяє виявленню причин формування сприятливих умов для зростання тіньової сфери, корупції і економічної злочинності, а також окресленню наслідків тінізації економіки для населення, суб'єктів господарювання і держави.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, слід зазначити, що тіньова економіка є актуальною проблемою в сучасному світі, оскільки виступає однією із загроз державній безпеці будь-якої країни. В результаті дослідження тіньової економіки виявлено термінологічну нестійкість та синонімічність категорійного застосування. Різниця у визначенні поняття "тіньова економіка" обумовлена міждисциплінарним значенням категорії і відповідним їй трактуванням науковцями з різних наукових галузей відповідно до їх предмету вивчення та специфіки пізнання. Проведений аналіз дозволив уточнити визначення сутності тіньової економіки у системі забезпечення державної безпеки, яку запропоновано розуміти як соціально-економічне явище, якому характерна наявність неконтрольованих і нерегламентованих державою, неформальних та протиправних економічних відносин, які становлять загрозу державній безпеці країни і спричиняють економічні, соціальні та екологічні збитки державі й суспільству. Такий підхід актуалізує необхідність запровадження ефективних механізмів державного управління у сфері детінізації економіки, які будуть направлені на скорочення негативних наслідків впливу тіньової економіки на державну безпеку країни, шляхом розробки ефективного механізму, способів і методів мінімізації тіньової економіки і практичної реалізації комплексу заходів, направлених на зниження масштабів тінізації. Це виступає перспективою подальших наукових досліджень.

Література:

1. Дяченко О.П. Формування теоретичних підходів до визначення тіньової економіки як економічної категорії // Інвестиції: практика та досвід. — 2017. — № 20. — С. 82—86. — Електронний ресурс. — Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2017/18.pdf
2. Баранов С.О. Державне регулювання детінізації національної економіки: організаційно-правовий аспект: автореф. дис.... кан-та з держ. упр.: 25.00.02 / С.О. Баранов; Національна академія державного управління при президенті України. — Київ, 2018. — 23 с.
3. Варналії З.С. Актуальні проблеми забезпечення національної економічної безпеки в Україні / З.С. Варналії // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2009. — № 1. — С. 1—18.
4. Рейкін В.С. Детінізація національної економіки в умовах невизначеності: автореф. дис.... д-ра екон. наук: 08.00.03 / В.С. Рейкін; Центральна спілка споживчих товариств України Львівський торговельно-економічний університет. — Львів, 2019. — 42 с.
5. Базиліук А.В. Тіньова економіка в Україні [монографія] / А.В. Базиліук, С.О. Коваленко. — К.: НДЕІ Мінекономіки України, 1998. — 206 с.
6. Економічна енциклопедія [Текст]: у трьох томах Т. 3: К-П / ред. С.В. [Текст]: у 3-х томах. Т. 3: П — Я / ред. С.В. Мочерний. — К.: Академія, 2002. — 952 с.

7. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: [монографія] / І.І. Мазур. — К.: ВПЦ "Київський ун-т", 2006. — 239 с.

8. Турчинов О.В. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки [монографія] / О.В. Турчинов. — К.: НАН України; Інститут Росії, 1996. — 199 с.

9. Предборський В.А. Теоретичні аспекти тінізації економіки України в умовах трансформаційних процесів: автореф. дис.... д-ра екон. наук: 08.00.03 / В.А. Предборський; НАН України; Н.-д. центр індустр. пробл. розв. — Х., 2011. — 34 с.

10. Кубатко В.В. Державна політика детінізації економіки України з урахуванням економіко-екологічних факторів: автореф. дис.... кан-та екон. наук: 08.00.03 В.В. Кубатко; МОН України; Сумський державний університет. — Суми, 2019. — 23 с.

References:

1. Diachenko, O.P. (2017), "Formation of theoretical approaches to the definition of the shadow economy as an economic category", *Investysii: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp. 82—86, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2017/18.pdf (Accessed 15 Aug 2020).
2. Baranov, S.O. (2018), "State regulation of de-shadowing of the national economy: organizational and legal aspect", Ph.D. Thesis, Economy, Natsional'na akademiia derzhavnoho upravlinnia pry prezidentovi Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
3. Varnaliy, Z.S. (2009), "Actual problems of ensuring national economic security in Ukraine", *Naukovy visnyk L'vivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, vol. 1, pp. 1—18.
4. Rejkin, V.S. (2019), "De-shadowing of the national economy in conditions of uncertainty", Ph.D. Thesis, Economy, Tsentral'na spilka spozhyvchykh tovarystv Ukrainy L'vivskiy torhovel'no-ekonomichnyy universytet, Lviv, Ukraine.
5. Bazyliuk, A.V. and Kovalenko, S.O. (1998), *Tin'ova ekonomika v Ukraini [Shadow economy in Ukraine]*, NDEI Minekonomiky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
6. Mocherniy, S.V. (2002), *Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopedia]*, Akademiia, Kyiv, Ukraine.
7. Mazur, I.I. (2006), *Detinizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoriia ta praktyka [De-shadowing of Ukraine's economy: theory and practice]*, VPTs "Kyivs'kyj un-t", Kyiv, Ukraine.
8. Turchynov, O.V. (1996), *Tin'ova ekonomika: zakonomirnosti, mekhanizmy funktsionuvannia, metody otsinky [Shadow economy: patterns, mechanisms of functioning, evaluation methods]*, NAN Ukrainy; Instytut Rosii, Kyiv, Ukraine.
9. Predbors'kyj, V.A. (2011), "Theoretical aspects of the shadowing of Ukraine's economy in terms of transformation processes", Ph.D. Thesis, Economy, NAN Ukrainy; N.-d. tsentr industr. probl. rozv., Kharkiv, Ukraine.
10. Kubatko, V.V. (2019), "State policy of de-shadowing of the economy of Ukraine taking into account economic and environmental factors", Ph.D. Thesis, Economy, MON Ukrainy; Sums'kyj derzhavnyy universytet, Sumy, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2020 р.